

УДК 338.436(477)

КЛАСТЕРИ ЯК ОДИН З ІНТЕГРОВАНИХ ФОРМУВАНЬ В АПК

Коляденко С.В., к.е.н., доцент
Вінницький державний аграрний університет

В статті определено поняття «кластери», проанализированы особенности их формирования в Украине, исследован мировой опыт в сфере использования интеграционных образований в отрасли сельского хозяйства, выяснены возможности использования его в современных условиях.

In the article certainly concept «clusters», the features of their forming are analysed in Ukraine, in vestigational world experience in the field of the use of integration educations in industry of agriculture, possibilities of the use of him are found out in modern terms.

В кінці ХХ століття прискорила друга світова промислова революція, рушійною силою якої стало прагнення кожної країни бути найбільш конкурентоспроможною за пріоритетними напрямками економіки. Найбільш суттєвим елементом підвищення такої ефективності виявився організаційний фактор, пов'язаний з територіальними об'єднаннями виробників, коли перед широким колом конкурентів виступає не окреме підприємство, а регіональне промислове інноваційне кластерне об'єднання, яке має можливість скоротити свої трансакційні витрати, дякуючи спільній дослідній, технологічній та економічній кооперації своїх учасників.

Значущість інноваційних промислових кластерів полягає не тільки в їх спроможності інтегрувати творчий потенціал окремої місцевості у добровільне партнерське об'єднання з метою отримання сукупного економічного прибутку на основі комплексного задоволення потреб як споживачів, так і виробників, але ще і в тому, що кластер виступає як форум, в рамках якого відбувається діалог між діловими, державними, науковими і громадськими колами щодо шляхів розвитку конкурентних переваг окремих територій, регіону чи країни в цілому.

Сільське господарство як специфічна галузь, на результативність якої значно впливають стохастичні фактори, потребує особливої системи організації, адже навіть відносно постійні фактори, такі як родючість ґрунтів, основний капітал, трудові ресурси та інші, не можуть забезпечити гарантовану результативність.

Тому система організації сільського господарства мусить бути чутливою, гнучкою, пластичною, адаптованою до місцевих умов, здатною легко змінюватись у відповідності до поточних потреб. Ведення агропромислового виробництва в сучасних умовах потребує опрацювання принципово нових підходів.

Виявлення та використання внутрішніх резервів, комплексне вирішення проблем раціоналізації виробництва та управління, удосконалення організаційно-економічних відносин, поглиблення інтеграції, застосування ресурсозберігаючих технологій в усіх ланках АПК – важливі передумови виходу регіонального агрокомплексу із кризи. Лише на засадах системного рішення господарських проблем можна забезпечити рентабельне ведення виробництва.

Аналіз останніх джерел. На сьогоднішній день питання інтеграційних формувань стало дуже актуальним. Окремі аспекти цієї проблеми знайшли відображення в наукових працях О.В. Мазуренко, В.П. Ситника, П.Т. Кабука, С.С. Соколенка, А.Д. Топалова, І.В. Хомина та ін.

Метою статті є дослідження світового досвіду використання інтеграційних утворень у галузі сільського господарства і з'ясування можливості використання його у вітчизняних умовах.

Агропромислова інтеграція почала свій розвиток у нашій країні на основі поглиблення спеціалізації праці в другій половині минулого століття. Цей процес проходив у три етапи [1].

Першим етапом виявилось кооперування сільськогосподарських товаровиробників із промисловими підприємствами. Здійснювалися перші спроби створення аграрно-індустріальних комбінатів, які мали стати основною формою злиття колгоспно-радгоспного виробництва.

Другий етап розпочався створенням міжгосподарських об'єднань і підприємств, збільшилися капітальні вкладення в сільське господарство, розширено господарську самостійність підприємств, почали створюватися тваринницькі комплекси, птахофабрики тощо.

На третьому етапі було сформовано агропромисловий комплекс як єдине ціле, з'явилися нові форми агропромислової інтеграції: горизонтальна та вертикальна.

В процесі інтеграції відбувається розробка адаптаційних стратегій до змінного економічного середовища для підвищення стійкості інтегрованих структур. Умови ринків, економічна поведінка товаровиробників, регіональні та інші фактори визначають характер інтеграційних процесів. Обґрунтован-

ня ефективного механізму інтеграції передбачає таку реалізацію алгоритму вибору ефективної форми інтегрованого формування, як кластер.

Кластер – це добровільне об'єднання самостійних юридичних осіб, які зберігають свій автономний юридичний статус, але спільно працюють заради виробництва конкурентоспроможної продукції та загальної і особистої економічної вигоди. Кластери формуються у певній сфері підприємництва за умови, що учасники кластеру пов'язані між собою технологічно і, як правило, за ознакою географічної близькості [2].

Кластери – це виробничі мережі незалежних фірм (включаючи спеціалізованих виробників), установ, що генерують знання (університетів, дослідних інститутів, інжинірингових компаній), об'єднувальних та допоміжних закладів (брокерів, консультантів), фінансових структур та споживачів, що пов'язані один з одним у ланцюзі виробництва та реалізації продукції.

Кластерна модель будується на взаємозв'язках та взаємозалежності між дійовими особами в мережі виробництва при виготовленні продукції, наданні послуг, дистрибуції та створенні інновацій.

Кластерна структура виробництва дозволяє поєднувати кооперацію виробників з їх конкуренцією заради отримання більшої частини ланцюга доданої вартості. Дуже важливою перевагою кластерної структури є поширений обмін інформацією між учасниками кластера, передача сучасних технологій на всіх етапах виробництва, починаючи від обладнання до забезпечення консалтингу на всіх етапах виробництва.

Більша частина фінансування виробництва в кластері забезпечується за рахунок учасників кластеру та спеціалізованих фінансових інститутів чи кредитних спілок. Державні фінанси у більшості використовуються для фінансування високотехнологічних кластерів. Важливим компонентом діяльності кластеру є участь в них наукових та освітніх закладів. В більшості створених в світі кластерів генераторами розвитку стають регіональні університети. Таким чином, в кластері враховуються всі основні можливості регіону, в тому числі економічна структура, територіальні умови, людські ресурси, і існуюче інституційне середовище. Серед учасників кластеру п'ять основних груп: 1) бізнесові структури; 2) влада; 3) наукові і освітні організації; 4) фінансові заклади; 5) інститути розвитку співпраці.

Як керуючий орган у кластері створюється координаційний центр чи рада, у яких представники всіх п'яти груп виступають на рівних умовах лише як координатори окремих напрямів виробництва.

Як свідчить світовий досвід, у кінці минулого і на початку нового століття виникла об'єктивна потреба в пошукванні економічного розвитку за рахунок впровадження ринкових механізмів, що компенсують різні деструктивні стихійні процеси. Це завдання має вирішуватись на основі гнучких форм кооперації, координації та інтеграції спільних дій окремих суб'єктів господарської діяльності. Нова логіка виробництва XXI століття – гнучка спеціалізація – виникла як альтернатива традиційному масовому виробництву. На думку прихильників кластерної моделі, масове виробництво попереднього століття, що ґрунтується на вертикальній інтеграції, використанні переважно машинного обладнання та принципів роботи, які передбачають жорстку ієрархію та детальний розподіл праці, досягло свого критичного рівня. Ринки стандартних товарів вже насичені, тепер споживачів приваблюють товари вищої якості та вузької спеціалізації. Щоб краще відповідати таким вимогам ринків, що постійно змінюються, компанії застосовують нові шляхи організації промислової діяльності, які передбачають розподіл виробництва за диверсифікованими міжфірменними зв'язками з постачальниками, субпідрядниками та кінцевими споживачами [5].

Подібні технології організації співпраці спочатку почали широко використовуватися малими та середніми компаніями, які активно підтримувались місцевими інституціями, в тому числі і владою, що дозволяло фірмам спільно виробляти широкий спектр продукції. Одночасно в індустріальних районах світу відбувалась трансформація корпоративної організації виробничого процесу: з метою розвитку нових технологій розмивалися організаційні кордони, все більший акцент спрямовувався на роботу з субпідрядниками та на створення спільних підприємств з колишніми конкурентами. Поступово також сформувалась нова логіка виробництва в рамках ТНК, які практично вступили в нову епоху нового розвитку. Тепер вони стають учасниками безлічі різних альянсів та мереж, які уникають централізованого контролю, підтримують гнучкість і здатність пристосовуватись до умов місцевих ринків. Завдяки новим інформаційним технологіям ТНК створюють зовсім нові, більш гнучкі виробничі механізми, використовуючи мережі, які ґрунтуються на обміні інформацією, що сприяє переходу від ери машин до ери знань та інформації.

Розуміння кластерної концепції у світовій спільноті швидко зростає, що підтверджують успіх країн із різними політичними та соціально-економічними системами – Фінляндії, Словенії, Китаю, В'єтнаму, Індії, Туреччини та інших країн, де саме кластери стають ключовим компонентом національних і регіональних програм економічного розвитку [2].

Щоб бути активним гравцем на конкурентному ринку, кожному слід усвідомити значущість уміння консолідувати зусилля з іншими динамічними компаніями, бути готовими функціонувати в мережі структур, в якій кожний учасник доповнює один одного, створюючи свою частку доданої вартості. В останні два десятиріччя конкурентний тиск став настільки потужним, що жодна виробничо-комерційна компанія, яка працює самостійно, не може бути впевненою в своєму подальшому існуванні.

Промислово розвинені країни на початку XXI століття досягли високого рівня кластеризації. Повної кластеризації економіки досягли Скандинавські країни, країни Північної Європи, Італія, Австрія. Набирає обертів кластеризація в країнах, що розвиваються.

В світі вже існує багато прикладів розвитку свинарства на основі кластерної моделі. Для України найбільш цікавим може бути досвід країн, де в свинарстві найбільше досягнення мають Австрія, Італія, Македонія. Учасниками Австрійського кластеру свинарства є Віденський Університет, такі фірми як Voest Alpine, Pioneer, Raiffeisen Bank та інші. Крім фермерського органічного агровиробництва ланцюгами кластеру свинарства є: оптова та роздрібна торгівля, ресторанний бізнес. Досить специфічним є розвиток Італійського кластеру свинарства в провінції Парма, де існує спеціальне розведення свиней, їх забій та методи збереження готової продукції – свинячі стегна Рама [3].

Досвід соціально-економічних трансформацій у сусідніх країнах Центральної і Східної Європи, практика реалізації ними кластерних ініціатив спричинили природний інтерес в Україні спочатку в її західних регіонах, де рівень стагнації економіки перевищував середньонаціональний.

Як країні з перехідною економікою Україні на етапі вивчення і початку впровадження кластерної моделі довелося зіткнутися із специфічними труднощами не лише економічного, але і психологічного характеру.

В умовах уповільненого, а деколи і безсистемного реформування економіки відсутність синхронності в ухваленні та введенні в дію законів і кодексів, які іноді суперечили один одному, а також при пасивності підприємців формування перших в Україні кластерних структур виявилось особливо проблематичним.

З кінця 1980 рр. кластерна модель розвитку АПК стала надійним інструментом впровадження інноваційних технологій, використання і збереження природних ресурсів, створення екологічно чистих систем, а також забезпечення зростання соціального капіталу відповідних територій і регіонів. В кластерній структурі виробництва об'єднуються всі ресурси конкретної території чи регіону (людські, фінансові, інформаційні, наукові, технологічні, адміністративні, природні), враховуються історичні традиції, створюється консолідація всіх підтримуючих основне виробництво постачальників заради забезпечення попиту вимогливих споживачів на місцевих, регіональних, національних та глобальних ринках [4].

Перші кластери в Україні створювались із 1997 р. на Поділлі, в Хмельницькій області. В галузі АПК сформувався харчовий кластер із центром в Кам'янець-Подільському як структурна система для розвитку туризму на Поділлі. У формуванні кластеру взяли участь:

Кам'янець-Подільський аграрно-технічний університет, при якому існує коледж харчової промисловості, Військово-інженерний інститут. Серед компаній виробників були виробники м'ясної продукції, напоїв, кондитерських виробів. Були створені оригінальні набори для туристів. Понад 100 готелів і мотелів регіону беруть участь у розвитку кластеру. Швидко йде процес інтернаціоналізації діяльності цього кластеру.

Для формування динамічного кластеру свинарства на Поділлі вже існує багато елементів, необхідних для розвитку цієї моделі, однак потрібно якнайшвидше вивчити можливості оптимізації зв'язків між виробниками, покупцями та постачальниками та забезпечити формування кластерного середовища з метою постійного зростання активності учасників кластерів у напрямку покращення конкурентоспроможності готової продукції.

Кластер органічного землеробства і зеленого сільського туризму – Придунав'я, Одещина. Ініціаторами формування кластеру органічного землеробства і зеленого туризму стали громадські фермерські екологічні організації “Мама-86-Татарбунари” і “Відродження”, метою яких є координація і синхронізація всіх етапів органічного виробництва, переробки, зберігання, транспортування і реалізації органічної продукції, підвищення її якості і стандартності, зниження непродуктивних і транспортних видатків, покращення використання трудових ресурсів, сировини і запасів виробництва. Важливим напрямком нового кластеру є також спільний маркетинг і формування місцевого ринку органічних продуктів та розвиток можливостей їх експорту.

У Придунав'ї розвинена харчова промисловість, високотоварне сільське господарство. В цьому регіоні успішно вирощуються як зернові (пшениця, ячмінь, кукурудза, рис і соя), так і ефіроолійні культури. Регіон багатий садами, виноградниками, в ньому поширено бджільництво, овочівництво,

баштанництво. Тут добре розвинуте птахівництво, свинарство і рибне господарство. Ще однією важливою ланкою виробничого комплексу Придунав'я є курортно-рекреаційне господарство, чому сприяють місцеві лікувальні грязі, мінеральні води та чудові пляжі. Регіон приваблює іноземних туристів численними пам'ятками історії, архітектури, археології, екзотичними природними об'єктами. Розвиток в Придунав'ї органічного землеробства не тільки посилить привабливість курортно-рекреаційного комплексу, а і збільшить експортні поставки, враховуючи унікальні транспортні можливості регіону. Вже декілька років фермери Придунав'я та їх ділові асоціації, відчуючи зростання попиту на продукцію органічного землеробства, висловлюють своє бажання об'єднатись з метою індустріалізації в регіоні системи органічного землеробства, використання для цього нових видів обладнання, новітніх технологій і адекватних організаційно-економічних форм виробництва.

Актуальність розвитку такої системи агровиробництва постійно зростає, бо в Україні є і інші регіони, в яких є багато бажаючих вирощувати органічну агропродукцію.

Існують хороші перспективи формування інноваційного кластеру свинарства та м'ясних виробів на Півдні Слобожанщини – в Близнюківському районі. Дослідження та розробка плану дій були виконані ще на початку 2005 року робочою групою Національної сільськогосподарської палати України в рамках загальнодержавної комплексної програми підтримки та розвитку українського села “Добробут через аграрний розвиток України”.

Немає сумнівів у тому, що Харківська область та його центр – м. Харків мають широкий діапазон перспективних напрямів інноваційного розвитку, аж до створення там української “Силіконової Долини”. Ця можливість ґрунтується на високій концентрації в регіоні високотехнологічних підприємств, наукових і освітніх закладів. Але ж що стосується можливостей розвитку першої на Слобожанщині кластерної структури в АПК регіону – Близнюківського кластеру свинарства та м'ясних виробів, – то до цього проекту готовий залучитись існуючий в регіоні значний науковий потенціал цієї галузі тваринництва.

Головним координатором цієї мереженої структури має стати Близнюківський комбікормовий завод, а учасниками кластеру – племені ферми по розведенню свиней “полтавської м'ясної” породи, 4 м'ясокомбінати, машинобудівельні підприємства м. Харкова, профільні науково-дослідні установи, в тому числі Харківська зооветеринарна академія ім. М.М. Борисенка, Харківська академія технологій та організації харчування, Харківський аграрний університет, Харківський університет сільського господарства, Харківський сільськогосподарський інститут ім. В.В. Докучаєва та Полтавський НДІ свинарства.

Ґрунтуючись на наявності в Слобожанщині високопрофесійного трудового пулу, науки, підприємницьких структур та м'ясокомбінатів, які зацікавлені у розвитку цих напрямів та мають значний досвід у впровадженні іноземних ліцензій та вітчизняних наукових розробок, для АПК Харківщини не лише була розроблена, крім програми розвитку кластера свинарства, а ще і підтримана кластерна ініціатива по розвитку промислового виробництва свинячої шинки “Parma Ham”. Ця відома у світі продукція має надзвичайну харчову цінність та високі органоліптичні властивості, що відрізняють її від іншого свиного м'яса.

Значущість інноваційних промислових кластерів полягає не тільки в їх спроможності інтегрувати творчий потенціал окремої місцевості у добровільне партнерське об'єднання з метою отримання сукупного економічного прибутку на основі комплексного задоволення як споживачів, так і виробників, але ще і в тому, що кластер виступає як форум, у рамках якого відбувається діалог між діловими, державними, науковими і громадськими колами щодо шляхів розвитку конкурентних переваг окремих територій, регіону чи країни в цілому. Для розвитку кластеризації в Україні необхідно створити комісію по розвитку інтеграційних соціально-економічних структур (промислових, науково-технологічних та бізнес-парків, вільних економічних зон та спеціальних зон економічного та технологічного розвитку), яка має забезпечити розробку необхідних законодавчих актів та надання новим структурам необхідних прав та переваг для розвитку; розробити програму розвитку інноваційних промислових кластерів, в якій передбачити систему заохочення для учасників та відповідні додаткові пільги, з допомогою яких можливо збільшити надходження прямих іноземних інвестицій, створити нові робочі місця та зменшити обсяги імміграції молоді та кваліфікованої робочої сили, надати більше прав регіонам та підтримати їх ініціативи по розвитку і використанню свого економічного, природного та інтелектуального потенціалу, створенню регіональних інноваційних систем на основі регіональних кластерів; дослідити резерви економічного та організаційного потенціалу, найбільш перспективні напрямки соціально-економічного розвитку України; створити систему навчання потенційних учасників нових інтеграційних систем, як через традиційні освітні установи, так і через створення спеціалізованих бізнес-інкубаторів, науково-технологічних парків; утворити інформаційно-аналітичну систему для обслуговування учасників мережених кластерних об'єднань та для всіх бажаючих до них приєднатись.

Сьогодні конкурентні глобальні ринки вимагають від компаній швидко виробляти якісну продукцію з кращими, ніж у конкурентів, цінними показниками. Україна не може далі ігнорувати ці процеси, оскільки конкурентоспроможність країни значною мірою залежатиме від того, як оперативним буде далі формуватись модель підтримки та механізм розвитку кластерних структур на місцевому, регіональному та національному рівнях, а також система міжкластерної взаємодії в бізнес-мережах.

Висновки. Практика перших спроб та зусиль, спрямованих на кластеризацію в регіонах Поділля, Полісся, Придунав'ї та в деяких інших регіонах, підтверджує доцільність та актуальність подібного формування партнерств, мереж, кластерів та мегакластерів на базі співпраці влади, громадських організацій, регіональних ТПП та УСПП, ділових асоціацій і фізичного та інтелектуального потенціалу територій і регіонів. Ця практика потребує державної підтримки з метою поширення кластерної концепції на інші напрями соціально-економічного розвитку в усіх регіонах України. Світ відчув постійне нарощування хвилі зацікавленості до ролі та можливостей кластерних формувань у соціально-економічному розвитку в останні два десятиріччя. Ця тема стає все більш актуальною як у теорії, так і в практиці ведення бізнесу. Мережеві та кластерні відносини між компаніями значно змінили практику господарської діяльності у світі.

Саме кластерні моделі в нових умовах глобалізації і бурхливого розвитку новітніх технологій дозволяють використати можливості основних галузей для прискорення розвитку економіки та відновлення її здатності випускати конкурентоспроможну продукцію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мазуренко О.В. Розвиток інтегрованих формувань в АПК // Економіка АПК. – 2006. – №3. – С. 89-93.
2. Кластеризація – шлях до підвищення конкурентоспроможності економіки регіонів: Загальноукраїнська конф., 23-25 травня 2006 р. // www.zoda.gov.ua
3. Комплексна програма підтримки та розвитку українського села „Добробут через аграрний розвиток” // Зростання агропромислового виробництва на основі кластерної моделі в умовах сучасної конкуренції // www.dar-ukraine.com.ua
4. Поглиблення реформ в аграрному секторі економіки // www.kneu.kiev.ua
5. Роль інтеграції в адаптації підприємств АПК до ринкових умов // www.ukrlib.org